

Nodra VITI

Tavoci na ituvatuva ni Be – Green
Program mai Vanua Levu **3**

Suka na Yanuyanu o Munia
vei ira na kena itaukei dina **6**

Toso na nodra vukei na
Daunibisinisi **7**

Ciri e wasawasa o Lau me 36 na aua

Na iliuliu ni noda Matanitu Hon Sitiveni Rabuka kei iratou na lewe 6 na ivakalesilesi ni Tabana Ni Bula ena valenibula na Twomey e Tamavua ka ratou vueti bula mai ena wasawasa ena Yatu Lau ena waqa na LP12 ena yakavi ni siga Lotulevu nai ka 30 ni siga ni Jiulai. **Taba: OPM.**

Vola ko Watisoni Butabua

Avéisiko vei ira na lewe 6 na ivakalesilesi ni Tabana ni Bula mai Lakeba, na iLiuliu ni noda matanitu, Paraiminisita Sitiveni Rabuka ena Sigatabu na ika 2 ni siga ni Okosita. Ratou vakabulabula tiko na lewe 6 na ivakalesilesi oqo ena Valenibula ni Twomey mai Tamavua. Muria tikoga na nodra a vueti bula ena wasawasa mai na Yatu Lau ena macawa sa oti. A laki veivakadeitaki tikoga vei ratou na ilala oqo, na iLiuliu ni Matanitu, ni ratou nanumi tiko ena masu mai vei ira era veiliutaki ka vaka kina vei ira na lewe iViti. Veivakadeitaki talega na iLiuliu ni Matanitu, ni na veitokoni tikoga na matanitu ena nodratou vakabulabula ka na qarauni kina me na vakarautaki vei ira na ilala oqo na veivuke era gadreva.

“Vinaka vakalevu na qaravi tavi ena yalo dina, dou vakaukauwa tiko, keimami sa veinanumi tiko mai vei kemudou ena masu mo dou bulabula vinaka”, e kaya na Paraiminisita Sitiveni Rabuka. Kainaki ni ratou a ciri voli ena loma ni wasawasa mai na Yatu Lau ena 30 vakacaca na auwa ena gauna sa tavuki kina na nodratou waqa ena mataka ni Vukelulu (29.8.26). Tukuni ni ratou sa biubiu mai Moce ena 7am ena mataka ni Vukelulu me gole ki Oneata, ka dodonu me ratou yaco ni oti tale e 2 na auwa. Ena gauna ratou sa sega ni yaco kina ki Oneata ena gauna yalataki, sa mani qiri lesu ki Lakeba na Nasi ka vei qaravi tiko mai Oneata. Ya na vuna sa qai tekivu kina na vaqaqara. Kainaki ni ratou sa sotakaya na ilala oya

na vakacalaka e wasawasa, ka ratou sa mani ciri vata voli ga, ia, na kavetani ni waqa, sa qai sasaga qalo ki vanua me laki kere veivuke. A mani sega talega ni yaco rawa ki vanua ena veitubuyaki ni ua, ka kalougata ni a vueti koya koso edua tale na waqa ena loma ni wasawasa. Ia, o ratou na ilala vakalesilesi mai na Tabana ni Bula, ratou sa qai vueti ni sa 7pm ena bogi ni Lotulevu (30.8.26) ena gauna sa yaco yani kina na veivuke ni waqa na Lomaiviti Princess 12 mai na Kabani ni waqa na Goundar Shipping. Ratou sa mani qaravi toka ga ena loma ni waqa oqo na ilala oya ena vuku ni malumalumu kei na wawale ni yago, ena nodratou veivuke na vo ni vakalesilesi ni Tabana ni Bula mai Lakeba, ka ratou sa laki vakavodoki mai Lakeba. Na lewe 6 ka ratou a ciri voli, e wili kina edua na Vuniwai, dua na Vuniwai ni

Veicavubati, kei na dua na nona ivukevuke, dua na Nasi, dua na ivakalesilesi, kei na dua na Health Inspector. Ia, rau a qai liutaka edua na ilakolako ni matanitu, na Minisita ni Bula Dr Atonio Lalabalavu kei na Minisita ni Veivakatoroicaketaki ena Taudaku ni Veikoro lelevu, Veivanuyanu kei na Leqa Tubukoso, Mosese Bulitavu ena nodra laki vakavinavinakataki na Kavetaki kei ira na kaimua ni waqa ni LP 12 ena vuku ni nodra veivuke ena siga oya. Ke a sega beka na veivuke oya, ke sa duatani tale tale na kena veitalanoa. Ni sa vakasalataki tikoga na dau vakau waqa lalai, kei kemuni na lewenivanua mo ni dau qaqarauni, ka vakarogoca matua na itukutuku ni draki, ka dau vakatulewa sara vakamatau, me rawa ni levei kina na vakacalaka.

Macala ni Bose ni Bose Yaco

Railesuvi na Lawa ni FNPF

Sa vakadonuya na Boseyaco na railesu ni lawa ni Tabana ni iLavo Musuki na Fiji National Provident Fund (FNPF), ka kena inaki me vakavinakataka na ituvatuva ni vakacegu mai na cakacaka ka vakakina na kena dei, matata ka sauma na veika era gagadre kina na meba.

Na railesu ena laurai kina na tikina bibi eso me baleta na peniseni, ka okati kina na lawa ni FNPF se FNPF Act 2011, na lawa ni FNPF Transition Act 2011, na lawa ni FNPF Regulations 2014 kei na lawa eso. Ena vakadikeva na iwalewale ni nodra tokoni na tauri peniseni, o ira na watidra na tauri peniseni, kei koya e volai vua na ilavo ni musuki, ena gauna vata talega oqo e vaqarai talega na iwali eso me vakavinakataka kina na nodra maroroi ka taqomaki na sa vakacegu mai na cakacaka, vakabibi vei ira era vakaitikotiko ena veivanua eso e sega ni vakadeitaki vakamatani, o ira era cakacaka tu ga va gauna kei ira ka lailai sobu na kedra isau.

Na railesu talega ena sasagataki kina na kena qarauni me sotavi na veisau eso e gadrevi vei ira na meba, ena gauna vata oya ena vakadeitaki toka kina na maroroi ni bula vakailavo ni FNPF. Kevaka ena dua tale na vakatutu ni veiveisau esa vakamuri na kena idusidusi me matata, yavutaki vakalawa, ka koto kina na qarauni ni vakayagataki

Wavu e Rokobili me vanua ni Vakavodo/vakasobu kako

Sa vakadonuya na Boseyaco na kena qaravi na cakacaka me sa dua tale na ikelekele ni waqa lelevu ni usa iyaya e Rokobuli, qo edua na cakacaka vakaitamera, ka namaki me vukei vakalevu na itavi nei Viti me vaka ni sa dua na icururu levu ena veivoli, veitosoyaki ni waqa kei na vakatubuilavo.

Ena vakayacori vakaiwasewase na cakacaka oqo, ka tekivu e liu ena wavu ni bera ni qai toso na veigacagaca tale ni veiqaravi, ka sa koto na kena ituvatuva, ka tokoni tikoga kina na buli iyaya se ivoli, na veivoli, kei na veicakacaka tale eso vakabisinisi.

Na toso ni cakacaka oqo era na veiqati kina o ira na kabani kei na veikabani ni matanitu, ka ra na vakauqeti kina na vakailavotaka ka ra vakaitavi na kena dau ena cakacaka ni wavu.

Na gauna sa na vakacavari kina na Rokobuli Transshipment Port, e namaki me na vakarabailevutaka na veiqaravi ni wavu e Viti, vakavinakataka ni veitosoyaki ni ivoli, laveta cake na cakacaka ni veivoli, ka vakavurei kina na cakacaka.

Ena vaqacacotaka talega na vanua esa tu kina o Viti, me vanua e veivakauyaki kina na kako, kei na ikelekele ni waqa levu duadua ena Pasivika, ka tokoni kina na ituvatuva balavu ni matanitu me baleta na inaki ni tubu vakailavo ena ruku ni tuvatuva levu ni matanitu ena 2025-2029 ka vakakina na tatadra ni 2050.

Veiveisau na veitikina eso ena veidinadinati ni kena vakarautaki na wainimate ni veicula.

Vakadonuya na Boseyaco, na veisautaki ni veidinadinati ni wainimate ni veicula, na Vaccine Procurement Services Agreement kei na Tabana ni United Nations Children's Fund (UNICEF), ena kena qarauni me vakau tikoga mai na wainimate yaga mera taqomaki kina na lewenivanua e Viti mai na veitauvi ni veimate eso.

Na vakadonui ni veika oqo esa toso tale kina na nona vakaitavi o Viti ena sasaga ni veicula ka ituvatuva nei UNICEF, ka tokona na porokaramu ni Veicula ena noda vanua me tekivu mai na 1995. Ena ruku ni tuvatuva qo, esa tomani tikoga kina na kena vakarawarawataki na vakau mai ni wainimate ni veicula ena isau rawarawa e vura-vura me rawa ni veivuke ena ken qarauni tikoga me vakarautaki mai na wainimate ni veicula ena kena gauna.

Ena veivuke talega ena kena sega ni vakataotaki na vakau mai ni wainimate ni veivakabulai, vaqacacotaki kina na porokaramu ni Veicula ka tokona talega na veiqaravi ni tabana ni bula e vuravura vei keda na lewenivanua e Viti.

Ni gauna sa vakadeitaki kina na kena dau vakau mai na wainimate, na veidinadinati ena veivuke vakalevu ena veiqaravi e Viti ka ra na taqomaki kina na lewenivanua mai na veimate eso ena gauna oqo kei na veigauna ni mataka.

ilavo kei na matata ni kena itukutuku.

Ena liutaka na Minisitiri ni iLavo na railesu, me vaka esa vakacolati kina, ka na cakacaka vata kei na veitabana eso, ka wili kina na Valenivolavola ni Paraiminisita, Valenivolavola ni Vunilawa, Matabose ni iLavo Musuki kei na noda Baqe ni Reserve Bank.

Veisautaki na Yabaki Vakailavo ni Matanitu

Sa lewa na Boseyaco, na toso ni yabaki vakailavo ni matanitu me sa na vakamuria ga na kena daub tekivu a yabaki, qo edua na toso me vukea na kena ituvatuva, bula vakailavo kei na vakarautaki ni ripote ena veitabana vakamatani.

Na veisau qo e vakatututaki tiko me na tekivu enai matai ni Janueri, 2028, me rawa ni soli edua na gauna me vakacavari kina na buli ni lawa tuvai ni vakayagataki ilavo ka vakavinaka na kena vakarautaki me rawa ni taladrodro vinaka na kena ilakolako.

Na kena sa na toso vata na yabaki vakailavo kei na vula ni dua na yabaki esa na vakavinakataka kina na veisemati kei na tuvai ni tuvatuva ni matanitu, veika vakailavo, na kena wanonovi kei na cakacakataki ni ripote. Ena vukea talega na buli ni lawa kei na kena matata na itukutuku e vakumuni, kei na vakarautaki ni ripote mai vei ira na veitabana eso e cakacaka vata kaya na matanitu.

Na veisau oqo e namaki me na tokona na tau ni lewa matau, vaqacacotaki ni gacagaca ni tuvatuva ni matanitu, na kena soli ka vakarautaki ka vaka kina na kena laurai na veika e qaravi.

Tavoci na porokaramu vou ni teitei ena Vualiku

Vola ko Watisoni Butabua

Sivia e 30 na udolu na lewenivanua mai Vanua Levu era na vakila na yaga ni vakayagataki qele vakamatau, cakacaka ni saravanua ka vaka kina na iqoliqoli me laveti cake kina na nodra bula ena veisiga ka tokoni talega kina na bula vakailavo ka vakabibi na bula vakailavo ena taudaku ni veikoro lelevu. Muria tikoga na kena sa tavo na porakaramu ni Fiji - Blue Economy and Green Community Development, se na Fiji Be - Green Program me vaka a laki vakaitavi kina na iLiuliu ni noda Matanitu, Paraiminisita Sitiveni Rabuka ena siga Vakara-buka, na ika 24 ni Jiulai, 2026. A vakayacori na soqo oqo ena vanua o Vunidawa ena nodra itikotiko na Tui Vunidawa ena koro o Koronatoga ena tikina o Navatu, ena loma ni yasana o Cakaudrove. E a veitokoni kina na tabana ni teitei kei na tabana ni International Fund for Agricultural Development ka vakarautaka kina e 24 na milioni na dola me ituvatuva ni 7 na yabaki oya mai na 2025 ki na 2031. e kovuti e 6 na tikina e Cakaudrove, oya na tikina o Wailevu, tikina o Savusavu, tikina o Naweni, tikina o Navatu, tikina o Korotalau kei na tikina o Vaturopa. Qqo e tiki talega ni tuvatuva levu ni matanitu, me baleta na cakacaka ni veivakatoroicaketaki ena vualiku ni noda vanua ka veitokoni vakailavo talega kina na World Bank.

E kaya na iLiuliu ni noda Matanitu, Paraiminisita Sitiveni Rabuka, ni porakaramu ni Be- Green oya na noda rawata tikoga na lewenivanua na noda bula mai na wasawasa kei na kei na iqoliqoli kei na veicakau ka vaka kina na vanua mamaca e soli vei keda me rawa kina ni teivaki na keda, meda kakua kina ni leqa, me vaka ni da a sotava ena vula sa oti ni a veivakaleqai na waiwai. E kaya tale ni da a rogoca ena macawa oqo ni sa voli mai na suka mai vanuatani, ia, e tu ga na noda iqaqi ni suka. E kuria ni ra mai tukuna tiko vei keda na vavavalagi, na food security, ka kena ibalebale ni da na sega tale ni vakararavi ena kakanaka e voli mai vanuatani ka ni sa tu ga vei keda na ka e rauti keda. E kaya na Paraiminisita, ni da maroroya vakavinaka na vanua mamaca, maroroi vakavinaka na noda wasawasa kei na iqoliqoli, eda na sega ni na vakararavi tale ena dua na ka, sega ni da vakararavi tale ena dua na vanua. E kaya ni veika e ratou vakaitavi kina na International Fund for Agricultural Development se IFA, na kena maroroi na vuravura eda bula tiko kina. E tomana ni oya na ibalebale ni nodratou ituvatuva oqo, ka sema vata kei na noda ituvatuva ni blue economy nei viti, na nona ituvatuva vakayabaki, me yacova tiko yani na 2029, vata kei na tatadra se vision ni 2050 nei viti. E kuria me vanua vutuniyau na vanua oqo, ka me vanua bulabula, era tubu cake kina

na turaga, kei na marama bulabula, ena gauna era se gone lalai kina, era se gonetagane, goneyalewa bulabula vinaka, era kana vakavinaka, qaravi vakavinaka na veika e baleti ira, me baleta na vuravura dredre era na donuya ena gauna ni nodra bula. E kaya na iliuliu ni matanitu, ni sega walega ni mai tavoci edaidai na ituvatuva vou qo ia, e dua na ivakaraitaki me vakavotukanataki kina na sasaga ni matanitu, me kauta mai vanua levu na vakasama cecere eso me da rawata kina na noda bula vinaka ena taudaku ni veikoro lelevu, ka vakadeitaka talega na veitikotiko e yawa mai na koro lelevu, ka ra na sega ni biu mera ciritiko ena veivakatoroicaketaki lelevu, sa tara mai na noda vanua. E tomana ni yavutaki toka ga ena kena sagai meda vakaukauwataki, vaqaqataki na liga ni lewenivanua, da duavata, cakacaka vata, veiliutaki vakavinaka o ira na Turaga, meda liutaki kina vakavinaka na lewenivanua. E kuria ni mai tukuni tiko vakalailai ni a veitubuyaki na isau ni yaya e Viti, da nanuma sara ni sa na vovoleka ni oti, nanao esa tukuni mai ni sa na tubu tale na isau ni waiwai. Ni toso tikoga na ivalu mai sa na dua, ena yasa ni vuravura e yawa mai vei keda,eda mai vakila toka. “Sa tubu na isau ni waiwai, oi qori a waiwai ga, keimami sega ni gunu waiwai. Sega na waiwai e kauta mai na raisi vata kei na falawa, vata kei na bisikete, oi, sa na mai tubu na isau ni ka eda volia e na sitoa, io. Ya eda sema tu vakavinaka na noda bula e nakoro, kei na vanua era sobusobu tiko kina qo mai Suva, kei na vanua era voli tiko kina mai vanuatanu ” e kaya na PM Rabuka. E tomana ni tuvatuva qo, nodratou na IFAD, me rawa ni da toka, tubu na ka ya se sega da bula vinaka toka ga. Qo edua na porakaramu yaga, ka dodonu me ciqomi, da vakavinavinaka vei ira na Turaga ena yasa i Vanua Levu qo, nodratou sa vakadonuya. E kaya talega ni tiki talega ni veivakatoroicaketaki raraba me baleta na Vualiku ni Viti, na Vualiku Development, ena kena sagai me vakabulabulataki na saravanua, ra mai sarasara, ra mai kania na keda, kena ca

ni ra qai gole mai era sa volia rawa mai na kedra, mera mai kania ena noda otela. E kuria ke sa toso vinaka na ituvatuva oqo,na tabana ni teitei, na tabana ni suka, na tabana ni vakadrodroi wai, ena kena vinakati me qarauni vinaka me kakua ni tasogo tu na veiuciwai, me drodro vakavinaka, me kua ni sisi na veidelana ni da ta kau vakaveitalia, da teivaka na vanua esa dravuisiga mai, na ka kece qo ena lako mai ena nodratou tuvatuva na IFAD. E kaya ni dodonu meda vakarogoca ni ra mai talanoa, kau mai na veika eratou vakatabaka, kevaka esa sega ni rawa ni da wilika vakavinaka ena vosa vaka valagi ni dredre tu kina, mai vakadewataki vaka Viti. E kaya o Epeli Tumomo na Turaganikoro e Koronatoga ni vurevure ni bula ena veisiga na ika kei na sasalu ka vakakina na yaqona. Ia, e levu ga na gauna era cici niu me vurevure ni ilavo ena veisiga. E kaya o Tumomo ni bolebole levu e sotavi vei ira na itabagone, vakabibi vei ira na cauravou kei na tagane sa ikoya na kena sagai me valuti na waigaga ni veivakamatenitaki. E kuria ni vakavinavinakataki na matanitu ni sa vakarautaka edua na porakaramu na Be Green, ka sa qaravi na kena vuli ena kena sagai me laveti cake na ivakatagedede ni bula. E tomani ni ra marautaka na kena digitaki na Koronatoga me qaravi kina na tavo ni Be Green program ka laki vakaitavi kina na iLiuliu ni noda matanitu, Paraiminisita Sitiveni Rabuka. E kaya o Tumomo, ni porakaramu ni 5 na yabaki me vaka sa veitalanoa oti kina kei na Minisita ni Teitei, Hon Sakiusa Tubuna me baleta na ituvatuva oqo, ka sa koto kina na nona vakanuini ni na sotavi kina na nodra gagadre. E kaya talega ni dua na bolebole levu na maketetaki ni ivola, ka ni levu era sa dau mai volivoli tu ga e nakoro ena isau rawarawa sara, vakabibi na yaqona drokadroka e volitaki ena 15 ki nqa 30 na dola dua na kilo. E tomana ni sa tiko na ituvatuva ni koro, vakabibi ena vakayagataki qele kei na taqomaki ni qoliqoli me vukeyi ena kena rawati vakalevu na veika e rawa mai kina ena gauna sa tara kina.

Paraiminisita Hon Rabuka , Minisita ni Teitei Hon Tunabuna , vakalesilesi ni Tabana ni Teitei kei ira na ivakalesilesi ni porokaramu - Be Greeen kei ira na lewenivanua ni oti na soqo ni kena tavoci na porokaramu oqo e Koronatoga mai Navatu Cakaudrove. Taba: Seran Devi

Marautaki na wainigunusavasava e Vanuabalavu

Vola ko Katarina Naqarase

E ra sa marau na lewenivanua ena yanuyanu o Cikobia ka ciri volekata tiko na Yanuyanu e Vanuabalavu ena vuku ni kena sa mai dolavi na wainigunuvou mai na Tabana ni Qele kei na Iyaubula ena mua ni vula o Jiulai.

E rauta ni 21 na vuvale e vukea e Cikobia, ena koronivuli e Adi Maopa e rauta ni 31 na vuvale ka vaka kina na koro ko Narocivo e rauta ni 24 na vuvale kei na koro ko Namalata e rauta ni 25 na

vuvale. E sa dua naka marautaki dina ena vuku ni nodra sa tekivu gunuva na wainigunu savasava na lewenivanua.

E vakaraitaka na Minisita ni Qele kei na iYaubula Hon Vosarogo ni tuvatuva tiko ga ni Matanitu Cokovata mena raica na nodra vukei na lewenivanua ka tiko na isau vakailavo ni veivakatoroicaketaki oqori ena \$510,000 na kena isau vakailavo.

E vakaraitaka na Vice Principal ena koronivuli na Adi Maopa Secondary School o Livia Likukula Laliqavoka ni 15 na yabaki ni veiqaravi e Adi Maopa sega ni rawarawa ena vuku ni kena sotavi

na eqa ni wai.

“Keimami sa dau lomani ira na gonevuli ena vuku ni kena mani-nitaki na wai, so na gauna sa dau gadrevi me sogo na koronivuli ena vuku ni kena nanumi tiko ga na bula ni gonevuli ka vaka kina qasenivuli.

Sa vakavinavinakataka ni dodoliga ni matanitu ena kena nanumi tu mai na Yanuyanu o Vanuabalavu ena koro e 3 ka vaka kina na koronivuli o Adi Maopa.

Era taba tiko na lewenivanua e Vanua Balavu kei na Minisita ni Qele kei na Iyau bula, Hon Vosarogo ena nodra laki tavoca na veiqaravi vou oqori ni kena vakasucumi na wainigunu savaŝava kina yanuyanu. **Taba: Katarina Naqarase**

Suka na Yanuyanu o Munia vei ira na kena itaukei dina

Era masulaka vata na liuliu ni Yavusa e Munia na kena ciqomi na 'title' ni Yanuyanu o Munia. Taba: OPM

Vola ko Watisoni Butabua
Katarina Naqarase

Sa oti vinaka oqo e 36 na yabaki sa qai vakasukai tale na, dua na udolu 110 na eka na uma qele ni yanuyanu o Munia ki vei ira na kena iTaukei dina, na lewe ni Yavusa Munia ka ra sa vakoro toka ena yanuyanu o Avea, mai Vanuabalavu ena gauna oqo.

Na uma Qele oqo esa okati tu vaka qele voli vakadua se Freehold, ka a volia na matanitu ena 1989, ia, sa mai vakarawarawataki na kena vakasukai vei ira na kena iTaukei dina ena ruku ni tuvatuva ni matanitu na Freehold Land Buyback Scheme se na kena voli tale na uma oya mai vei ira na kena itaukei dina.

Era a laki vulagi dokai kina na iliuliu ni noda matanitu, Paraiminisita Sitiveni Rabuka ena siga Vukelulu na ika 29 ni siga ni Jiulai, 2026. Era biubiu ena rara ni waqavuka mai Nausori, me gole ki Vanua Balavu. Rauta ni dua na auwa tinikalima na miniti na vuka, sa kele tale ena rara ni waqavuk mai Malaka. Mai Malaka ki Sawana, mai Sawana ki Mavana, mera laki sikovi na Radini Paraiminisita vakacegu, Leba Qarase, ka laki vakotori talega edua na ivutu senikau ena kedra ibulubulu na Paraiminisita vakacegu ra sa bale Laisenia Qarase na Turaga Tui Kobuco.

Mai kea era sa qai vodo waqa me ra gole vaka ki na yanuyanu o Avea. Ni ra tadu yani e matasawa, sa vakarau tu na tavata mera sa na colati kina vakavanua na iliuliu ni noda matanitu.

Ena gauna vata oya esa voqa talega mai loma ni koro na qiri kava ni marau ni sa yaco yani na vulagi dokai. Sa qai vakayacori na veiqaravi vakavanua vakaturaga mera kidavaki kina na iliuliu ni noda matanitu paraiminisita Sitiveni Rabuka, ni bera ni qai dua tiko na nodra vosa ena siga oya.

E kaya na iLiuliu ni noda matanitu ni vakavinavinakataki ira na lewe ni Yavusa Munia ni ra sa rawata na nodra itavi ena ruku ni Freehold Land Buyback Scheme. E vakauqeti ira talega na lewenivanua mera vakatoroicaketaka

na yanuyanu oqo me ivurevure ni bula vei ira ena gauna oqo ka vakabibi vei ira na nodra kawa ena veisiga ni mataka.

Era tinia na nodra vosa ena nodra vakauqeti ira na itaukei ni qele mera maroroya na nodra yanuyanu, ka ni dodonu me rau salavata tiko na veivakatoroicaketaki me vakavure ilavo kei na kena taqomaki na veika bula.

Ia, a vakaraitaka o Etuate Uni edua na turaga yabaki 70, ni sa na toqai tu ena itukutuku ni veigauna na soqo a laki qaravi ena siga oya, vakavinavinakataka kina na Matanitu cokovata.

E kaya o Etuate ni ra sotakaya e levu na bolebole, me vaka na italanoa era sa dau rogoca voli oya ni ra a vakaukauwataki na nodra qase, mera biuti Munia ka qalo takoso ki Nacosaqa na matasawa mai Mualevu mera laki to wawa kina.

E tomani ni gauna era sa tiko kina

Era kidavaka na Turaga Paraiminisita o Radini Paraiminisita vakacegu, Leba Qarase ena nodra itikotiko o Naivaka ena koro o Mavana e Vanuabalavu. Taba: Katarina Naqarase

mai Mualevu, na nodra qase, esa mani vakatulewa o Ratu Qoroniasi na Sau kei Mualevu na gauna oya mera sa toso sara ki Avea edua na yanuyanu lala mera sa laki vakoro toka kina ka yacova mai na siga edaidai.

Na itukutuku e tauri rawa, e kainaki ni a volitaki na yanuyanu o Munia ena 1868. E kuria o Etuate ni gauna oya, a sega tale ni qai dua na digidigi e soli, ia, mera sa vaqara vanua tale mera laki toka kina, ya na vuna era sa vakaitikotiko kina ena yanuyanu o Avea.

E kainaka o Etuate ni ra sa qai sauma rawa na isau ni qele e Munia ka tiko ena 450 na udolu na dola na kena isau vakailavo ena loma ni 30 vakacaca na yabaki. E tomana ni levu era sega ni cakacaka se vuli vinaka, ka vakadredretaka na saumi ni uma ilavo qo ena gauna yalataki.

E wasea tiko o Etuate, ni levu era biuti Avea mai ni ra se qai yabaki 6 mera laki vuli ki na koronivuli mai Mualevu...ka ni oqo edua talega na bolebole levu vei ira. E dodonu mera sauma tiko e \$15

na udolu na dola ena dua na yabaki, ka me 30 taucoko na yabki ni sausaumi. E kaya o Etuate ni sa dredre na saumi ni ilavo levu oya, sa mani vakalutumi sobu na sausaumi ki na \$7 na udolu dua na yabaki ka sa veicalati na veidinadinati ni sausaumi taumada.

E kuria ni cava na 30 na yabaki era se sauma tu ga e veimama ni sau ni yanuyanu. E kaya tale ni ra qai kerea tale e 6 na yabaki me rawa ni saumi vakaoti na sivia e \$200 na udolu na dola ka se bera tu ni saumi.

E vakavinavinakataki ira na lewe ni Yavusa Munia ni ra sa rawata na nodra sasaga, ena kena sa vakasukai tale vei ira na kena itaukei din ana Yanuyanu o Munia, ka sa tiko talega na ituvatuva ena cakacaka ni veivakatoroicaketaki me na qaravi ena yanuyanu oqo.

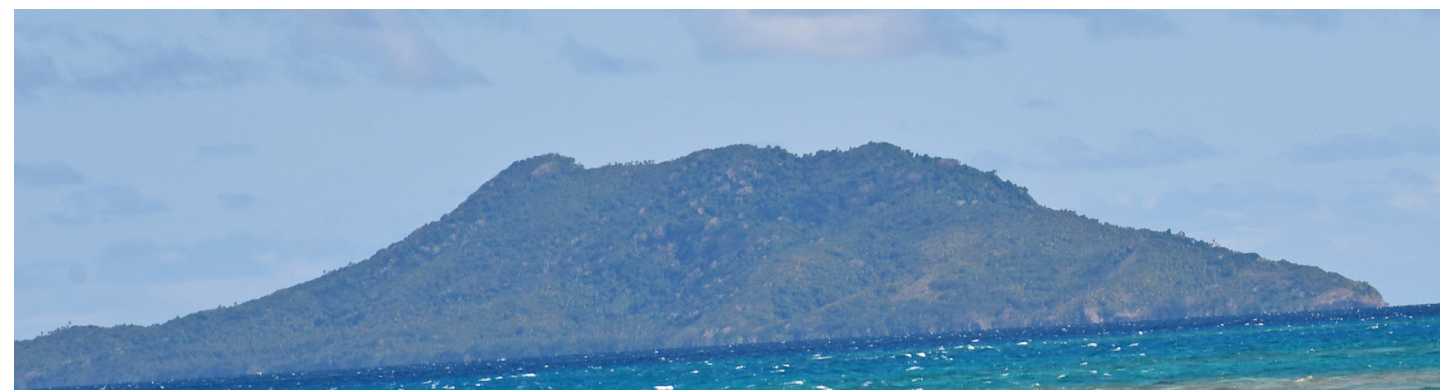
E veivakadeitaki vei ira na itabagone ni Yavusa Munia, o Etuate ni dodonu me lotu vakavinaka me rawa ni vakamamadataka na icolacola, ka cakacaka vata.

Era lai biuta na ivutu senikau na Turaga Paraiminisita Rabuka ena i bulubulu nei Paraiminisita vakacegu, o Laisenia Qarase ena koro o Mavana. Taba: Katarina Naqarase

Sa ra dabe ena vatavata na Turaga Paraiminisita Rabuka me golevi yani na dela ni mati ena matasawa e Mavana ena soqo ni kena soli na yanuyanu o Munia vei ira na kena itaukei dina.

Tabaki toka na yanuyanu o Munia. Taba: Katarina Naqarase

Vakarabailevuitaki na Cakacaka mai Tropic Wood

Vakasobu duru ena kabani na Tropic Wood e Drasa me vaka a vakaitavi kina na Liuliu ni matanitu. Taba: OPM

Vola ko Watisoni Butabua

35 na milioni na dola na isau ni misini vou ni varovaro ni kabani na Tropic Wood Industries Limited ka vakarurugi ena kabani levu na Fiji Pine Group, e Drasa, Lautoka me vaka a vakayacori na kena vakasobu-duru edaidai ka a vulagi dokai kina na iliuliu ni matanitu, Paraiminisita Sitiveni Rabuka. E kaya na liuliu ni matanitu ni isau ni misini vou oqo esa veivakadeitaki ni na toso na bisnisi qo me rawa ni veiqati talega ena makete ni volivoli e vuravura. E tomamana ni na vukea na tubu ni bula vakailavo ni noda vanua, ka vakarabailevutaka na bisinisi, ka levu talega kina na ilavo era na taura na itaukei ni iyau bula. E kuria ni veikau e sega walega ni okati me iyau bula, ia, sa i vurevure talega ni ilavo. E kaya na iLiuliu ni Matanitu, ni yau e tu kina na noda itavi me baleta na kena maroroi mera nanumi talega kina na noda kawa ni mataka. E kaya o Paraiminisita Rabuka ni misini vou esa na cau ki na bula vakailavo ni noda vanua, ka vakalevutaki kina na cakacaka. E kaya talega ni toso ni cakacaka oqo ena vakarabailevutaki

kina na kila vakacacaka, ka ra tokoni talega na veikabani e soli vei ira na konitaraki. E kuria ni na veivuke talega ena bula vakailavo ena tau-daku ni veikoro lelevu, ka vaka kina na vakarabailevutaki ni makete ni volivolitaki. Era a kidavaki vakavanua na iliuliu ni noda matanitu, Paraiminisita Sitiveni Rabuka, ni bera ni qai dua na nodra vosa, e kerea taumada vua na iTalatala ka soli vaqa vakayalo tiko ena siga oya, ke rawa ni ra bau masulaki mada e vica na ivakalesilesi ni Tabana ni Bula, ratou sa ciri voli tiko ena loma wasawasa ena gauna vata oya. Sa ra qai vosa na iLiuliu ni Matanitu, ni bera ni ra gole ki na vanua me laki qaravi kina na vakasobuduru ki na vanua me dabe kina na misini vou ni varovaro. Na ivoli e rawa mai ena Kabani oqo me vaka na sui ni vale, kei na duru, e sega walega ni volitaki ena noda vanua, ka ni sa tiko talega na kena makete ena veiyasai vuravura. E wili tale tikoga kina na icivicivi ni kau se wood chips, me vaka e maketetaki tiko ki Javani kei Jaina. E vakau talega na icivicivi ni kau me laki vakayagataki me vakavurei kina na kaukauwa vakalivaliva.

Dola na Vale ni sava isulu mai Veinuqa, Tailevu

Na Millie's laundry mart e Namalata Tailevu. Taba iTaukei Affairs

Vola na Tabacakacaka iTaukei

Eduidui tu na tatadra kei na raivotu ni bisinisi eda dau raica ni vakavotukanataki. E dua na kena e mai dolavi e na koro ko Veinuqa ena loma ni Tikina ko Namalata ena yasana ko Tailevu e talei sara ka ni kauta yani e dua na veiqaravi ka kilai ga kina na noda veitaoni. E dua na marama ni koro ko Yavu ena yan-uyanau ko Batiki ko Sainimili Saint John Nitawaqa e mai vukei ena ruku ni porokaramu na ITaukei Business Support Fund. Oqo ena noda vakuria na nona bisinisi ni

sitoa ena kena mai dolavi e dua na nona vale ni sava isulu se 'laundry'. E cau na noda porokaramu ena kena voli na nona misini ni sava isulu kei na misini ni vakamamacataki sulu kei na vatu ni yayani. E na nona qarava na veisolisoli na Tura-ga Roko Tui Tailevu- Seru Nasiganivale e vakadeitaka ni tatadra ni toso e kena ilutua ga na cakacaka vakaukauwa kei na noda dau veisemati vinaka. E nanamaki ko Sainimili me qarava na Vualiku kei Tailevu ena kena vakarawarawataki na kena sava nai sulu lelevu

Vakarawarawataki na veilakoyaki ena kawakawa vou e Nailawa

Nai kawakawa vou e Nailawa ena loma ni Yasana o Ra. Taba: MPWMST

Vola ko Viliame Tikotani

Rauta ni 1,500 na lewenivanua ena tikina o Tokaimalo ena yasana ko Ra era sa vukei ena veilakoyaki ena kena mai dolavi vou na ikawakawa e Nailawa ka vakamatanitutaka na Minisita Ro Filipe Tuisawau. Na kawakawa vou oqo ena vakarawarawataki na nodra yacova na koronivuli, valenibula, makete, veiqaravi ni Matanitu kei na valenisoro vei ira na lewenikoro e Nalawa, Namataveikai, Vunisea kei Nabalabala. Vakaraitaka na Minisita ni Cakacaka Vakamatani, Veiqaravi ni Draki kei na Veitosoyaki, Honourable Ro Filipe Tuisawau, ni vakaraitaka na cakacaka oqo na nona yalayala tiko ga na Matanitu ni Veiwekani Cokovata me vakatorocaketaka na iyaya ni veiqaravi e kaukauwa ka rawa ni curuma na veisau ni draki, me vakavinakataka na bula ni lewe ni Viti, vakabibi vei ira era vakaitikotiko vakoro.

Na cakacaka oqo e vakailavotaki taucoko mai na Matanitu ena isau ni \$626,582.56, ka tara ena loma ni ciwa na vula .Ni tekivu na cakacaka ena Okotova 2025. E dina ni a bera na cakacaka ena vuku ni Cagilaba o Vaianu kei na uca bi levu, ia e vakacavari ga ena nodra gugumatua na Idinia, konitaraki kei ira na timi ni Tabana ni Matai, Idinia ni matanitu. E kaya na Minisita ni na vakarawarawataki na kawakawa na nodra kauta na dauteitei na nodra iteitei kei na manumanu ki na makete, vakataqomaka na nodra veilakoyaki na gone ki na koronivuli, vakarawarawataki na nodra yacova na veiqaravi vakavuniwai kei na vakatorocaketaki ni bisinisi ena yasana. E vakabibitaka talega ni kawakawa e sega walega baleta na veilakoyaki, ia e vakailavotaki kina na bula ni lewnivanua kei na tubu ni bula vakailavo. E vakauqeti ira na lewenivanua mera maroroya vinaka na kawakawa vou me rawa ni yaga tiko vei ira kei na veitabatamata era na

Dola na Navatuvoka Eco Tourism Park

Na Komiti ni Navatuvoka Eco Tourism Park ena koro ko Nabalabala mai na Yasana o Ra ni oti na kena mai dola ena Mua ni vula sa oti. Taba: Tabana ni Veikau

Vola ko Katarina Naqarase

Esa mai dolavi ena isevu ni gauna ena loma ni Tikina ko Tokaimalo ena loma ni koro ko Nabalabala na Navatuvoka Eco Tourism kei na Forest Park ka usutu levu ga na kena sagai me maroroi na noda veikau ka vaka kina na kena manumanu. Era laki vulagi dokai kina na Minisita ni Veikau kei na Qoligoli o Hon Alitia Bainivalu ka vosa vakabibi ena vuku ni sasaga me laveti cake na noda maroroya na noda veikau ka sa dua na cavu I kalawa levu ena kena sagai me vakarabailevutaki na Tabana ni Saravanua. E cakacakavata na Tabana oqo kei na Nabalasere Eco Tourism Park ena kena sagai tiko ga me toso cake nai

wiliwili ni saravanua era sikova yani na loma ni colo mera laki vakadinadinataka na totok kei na rairai vinaka ni veika bula kei na kena manumanu ni Viti. Na Navatuvoka Eco Tourism Park esa tomana na sasaga ena kena maroroi na noda veikau oka talega kina Colo I Suva, Naduruvatu, Savumoli, Nadarivatu, Dakuinaroba ka sa dua talega na ivurevure levu ni lavo vei ira na lewenivanua. Sa vakanuinui vinaka tu o Hon Bainivalu ki na loma ni Yavusa o Navatuvoka ni na maroroi na veivakatorocaketaki oqo mena vuavuaivina-ka na kena sasagataki na nodra gole yani na saravanua ena laki vakadinadinataki na veika bula kei na manumanu ni Viti.

Noda VITI

Me vakatututaki me toso na iyalayala ni Qoliqoli-Peresitedi Ratu Naiqama

Turaga na Tui Cakau, Peresitedi ni noda vanua, Ratu Naiqama Lalabalavu kei na Tui Nayau, Ratu Tevita Uluilakeba Mara, kei ra na masi ni vanua o Lau ni oti nodra mai dolava na bose ni yasana ko Lau na Turaga Peresitedi. Taba: Katarina Naqarase

Vola ko Watisoni Butabua

“Vakaevei meda sa tosoya ga na nodatou iyalayala ni qoliqoli me rau laki veiyalayala kei na iyalayala kei Viti na Exclusive Economic Zone (EEZ).”

Qori na mala ni nodra vosa na Turaga Peresitedi ni Noda Vanua, na Turaga Bale Tui Cakau, Ratu Naiqama Lalabalavu ena nodra vulagi mera laki dolava tiko na Bose ni Yasana o Lau a vakayacori ena koro ni cakacaka e Draiba, Nasese ena vula sa dromu.

“Ia, au vakavinavinaka vakalevu ke rawa me kaukauwa na nodra dreta na veivosaki ni yavu ni vakavulewa oqo, me toso talega na neimami yalayala ni qoliqoli me yacova na EEZ.”

Era kaya ni ra sega ni rogoca vakadua edua na veivosaki ni toso ni yalayala ni qoliqoli, ena veitalanoa ni Yavu ni Vakavulewa.

“Sa veitalanoa ga o keda se ocei keda, kei na cava tale. Sa noqu vakamamasu ga ke dua na ka au via mai vosa tiko kina vei kemuni na Turaga Tui Nayau, na Sau ni Vanua o Lau, Na Turaga Tui Lau, e vakaevei ni se toka qo na kena mata veivosaki, na kena mata ni cagi, dikevi tiko na Yavu ni Vakavulewa, na iyalaya ni qoliqoli me sa toso,”era tomana na

Turaga Tui Cakau Ratu Naiqama Lalabalavu”.

Era kaya ni o ira na Maori e 6 ga na pasede na qele e nodra, ya na vanua mama-ca. Ia, na nodra rawa ka ena vuravura ni bisinisi esa tu ena gauna oqo, e rawa ga mai ena nodra iqoliqoli.

Era vakamatatataka ni o ira na maori, edua na yavusa se dua na vanua, sa ra rawata toka e bilioni vaka bilioni na dola ena gauna oqo, ena kena kacivaki tiko o ira era via mai qoli ki na nodra wasawasa.

“Kedatou sa tu rawa tu na iqoliqoli, ena lawa ni qoliqoli, ke tou vakauqeta na dikevi ni bouseyaco oqo, na iyalayala ni qoliqoli me toso talega. koya o ni qai rawa ni kacivaka, kena laiseni e lako sara ki na matanitu, ilavo vakaitamera e saumi kina. tu na iqaqi ni ika oqo e Levuka, lako kece tu ga mai ena nodatou iqoliqoli se wasawasa.

Ia, o keda sa rairai kena gauna beka oqo, kua tale ni qai vidaividai vakalalai me lako ki na veivanu, sa vaka oqo, vanua sara ga, liuliu ga ni vanua sa toka e kea. Ratou bouse, tender taki, tou qai veitalanoa ga kei na matanitu e vica me gole mai vei kedatou, e vica me gole ki na tabana ni qoliqoli, koya sa vakayacori tu qo mai Niusiladi.”

Era veivakananumi na Turaga Peresitedi ka ra Turaga Bale na Tui Cakau

ni dodonu meda sa yadra na itaukei ni qoliqoli.

“Toga matanisiga, dua tale na lawa sa vakadonuya na Tui Tonga, na yaca beka na Ocean Management Act. koya oqo e kau vakavoleka na nona iyalayala ni qoliqoli ki na iyalayala vakamatani-tu. Tou sa na via toka lekaleka kina o kedatou, baleta ni sa na via raviti Maniva reef mai ya.”

Era wasea ni vanua ga e se tu kina na ua ena mata ni koro, e yala kina na nodra iqoliqoli. Ia na kena e muria na waqa lelevu, y ana vanua e tu kina na ika lelevu, e sega, ka ni lewa na matanitu.

Era kuria ni ra sa raica tiko na Lau Sea scape qo, era kaya ni ra se sega ni yalo vakacegu tiko, ena ka e se wasei vei ira, vakabibi na veika e koto ena loma ni gacagaca ni Lau Sea Scape.

“Qo kemuni na Turaga kei na Maramani Yasana o Lau, qo na vanua tou sa yacova toka qo.

Keimami na kena vo, vaka ga keimami vakayayaco tiko dua na vanua buto, keimami sega ni raica tu na katuba, kei na veika kece.

“Au raica toka na Lau Seacape qo, au sega ni se yalo vakacegu tiko, ena ka e se wasei vei au, se cava e tiko ena loma ni gacagaca, ni Lau Sea Scape. qo kemuni na turaga kei na marama ni yasana o Lau, qo na vanua tou sa yacova toka qo.

O au erua na noqu iqoliqoli e toka, dua mai na ucuna i udu, via 12 na maile sa qai dua na yatu yanu, bau vata na cakau, dua i Wailagilala. Sa sivi ga o Wailagilala sa o Samoa sara ga. Qo na vanua ni nodratou siwa e vica na turaga bale ra sa bale, na Turaga Tui Nayau sa bale, ra turaga dau siwa qo, na Turaga Tui Cakau sa bale. nodra vanua tiko ni siwa oqo, e tukuni ni dau manoa kina na ika.”

Ia, ke vakamurimuri na Lau Sea Scape, keitou sa na viavia rorova yani oya. ia, ke keitou toso mai ena neitou yalayala ni qoliqoli, kece na yanu, ya, ena caka vakacava.

Koya ya au vakabauta ena vuni yaloqu, me lako ga ena vanua me lutu mai ligada, mera qai via lako mai na waqa ni qoli era cici tiko qo, ni o ira ni qai lutu ga na karobo, ra sa voleka tale ni cumuta mai na noda baravi e nakoro. qo na vaqara baca. ni qai via rarama mai sa yali sara. sa ra voleka tale tu i samo. sa rawa na nodra baca ni qoli, sa lai rawa vakavinaka na nodra bisinisi na tui levuka. ia, o kedatou mai wasei keda tu dua na lewa ni matanitu.

Me sa nona na matanitu ya, taukei ni qoliqoli cava dua na vanua, qai mai cava koso tale ena dua na vanua.”